

достоннинг шоҳ байти, десак тўғри бўлади. Бу мумтоз асарда тарих тўфонларидан, ҳаёт-мамонт синовларидан омон чиқиб, ўзлигини доимо сақлаган эл – юртимизнинг бағри кенглик, матонат, олижаноблик, вафо ва садоқат каби эзгу фазилатлари ўз ифодасини топган” [1].

Шу боис “Алпомиш” достони бизга ватанпарварлик фазилатларидан сабоқ беради. Одил ва ҳақгўй бўлишга, ўз юртимизни, оиламиз кўргонини кўриклашга, дўсту ёримизни, ор-номусимизни, ота-боболаримизнинг муқаддас мазорларини ҳар қандай тажовуздан ҳимоя қилишга ўргатади.

Ҳозирги кунда бир неча достончилик мактаблари мавжуд. Хусусан, Самарқанд достончилиги, Қашқадарё-Сурхандарё достончилик мактаблари ва Хоразм достончилик мактаби ҳам мавжуд. Самарқанд, Қашқадарё ва Сурхандарё воҳаси достончилари бир – бирига яқин услубга эга бўлиб, улар домбира сози билан бўғик овозда куйлайдилар. Хоразм достончилари эса оддий ашулачилик йўлида тор чертиб куйлайдилар. Ҳозирги кунда юздан ортиқ достонлар мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бири икки – уч соат давомида ижро этилади. Достончилар бир оз дам олишиб, чой ичиб, томоғларини ҳўллаб яна куйлашни давом эттирадилар.

“Мазкур достонларнинг ўзига хос ахлоқий восита бўла олишга сабаб уларда инсонларнинг бир-бирларига, яъни дўстнинг – дўстга, ота – онанинг фарзандларига, фарзанднинг ота-она, опа-сингил, ака-ука, қариндош-уруғларга бўлган меҳр туйғулари, душманларига, ғанимларига бўлган нафрати, от-уловга бўлган муҳаббати, садоқати, фидоийлик каби юксак ижобий туйғуларнинг қай даражада муқаддас эканлигини достонлар воситасида чуқур илғаб кетиш мумкинлиги асослаб берилган”.

Айни пайтда шуни афсус билан эътироф этиш лозимки, биз авлоддан алводга ўтиб келаётган достонларни, ўқувчи-ёшларимизнинг тарбиясида ўқув юртларида батафсил ўргатиб боролмаяпмиз. Мазкур муаммо кенг миқёсда таҳлил қилиб берилиши лозим бўлган илмий муаммо ҳисобланади [2].

Ёш авлодни маънавий ахлоқий тарбиялашнинг энг асосий мезонларидан бири бу-ўз эътиқоди яъни диний

тарбия ҳисобланади. Мусулмонларнинг муқаддас китоби бўлган “Қуръони Карим” да ҳам пайғамбаримиз Муҳаммад саллоллоҳи алайҳи васаллам номи билан бевосита боғлиқ бўлган “Ҳадиси Шариф” ларнинг ҳар бири инсон учун зарур ва муқаддас бўлган ахлоқий тушунчалар, ахлоқий нормалар ҳақида баён қилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, намоз ўқилишидан олдин айтиладиган азон ҳам, ўқиладиган суралар ҳам шундай оҳанглар билан куйлашни талаб этадики, уни қиёмига етказиб ўқийдиган муллалар ниҳоятда нафис мусиқий дидга эга бўлиши лозим ва ниҳоятда ширали ва кучли овоз соҳиби бўлишлари талаб этилади.

“Ўқувчи ёшларимизни халқимиз яратган достонлар, мусика ва кўшиқ ёрдамида ўзбек мусикасининг бутун ривожланиши тарихи давомида тўплаган барча бойликларни етказиш ва уларнинг онгига сингдириш лозим. Зотан, шу жараёнда миллий асослар ўқувчи ёшларнинг мусиқий қобилиятларини ўстиришда ўзбек адабиёти яхши замин ҳисобланади. Ўзбек мусикаси ва ўзбек адабиётининг алоқадорлиги фақат мусикада эмас, балки таълимда ҳам намоён бўлади” [3].

“Мисол қилиб олганимизда, уларнинг мундарижасига “Она ер таронаси”, “Ватаним менинг”, “Учаверинг турналар”, “Она қўллари” каби ўқувчилар учун ёзилган кўшиқларни киритиш мумкин. Таълим беришда ҳар бир мавзунинг мағзини ўқувчиларнинг онгига етказиш маҳорати ўқитувчидан кўп изланишни, кўп мутолаа қилишни талаб қилади. Билими бой бўлган устозгина мавзунинг мағзини ўқувчилар онгига моҳирона етказа олади ва мақсадга эришиш йўлида илғор педагогик инновацион технологиялардан ҳам фойдаланилса мақсадга эриша олади деган умиддамиз” [4].

Ўқувчи-ёшларнинг маънавий-ахлоқий маданиятини шакллантириш масаласини асосий вазифа қилиб қўяр эканмиз, реал ҳаётда унга асос бўла оладиган, ўз таъсирини кўрсата оладиган барча тизим ва омилларни чуқур мушоҳада қилиб, бунда ўзбек адабиёти ва мусиканинг ўзаро вобасталигини, ўрнини аниқ белгилаб олишимиз талаб этилади.

Адабиётлар

1. Каримов И.А. “Юксак маънавият-енгилмас куч”. -Т.: “Маънавият”, 2008.
2. Умумий ўрта таълим ДТС ва ўқув дастурлари. -Т.: “Шарк”, 2009.
3. Мусика ва синф дарслиги. -Т.: “Ғ.Ғулом”. 2000.
4. Мусика ва синф дарслиги. -Т.: “Ғ.Ғулом”. 2001.
5. Музыка и пение в школе: Сборник статей. -Ростов на Дону: 1994.
6. Халилов Ф.Н. Бўлажак мусика ўқитувчиларининг ижрочилик маҳоратини оширишнинг дидактик асослари. (Ўқув қўлланма) –Т.: 2003.

РЕЗЮМЕ

Мақола ўзбек бадиий адабиёти ва ўзбек мусика таълими ўртасидаги азалий муносабатлар ёритилган. Бу муносабатларни юзага чиқаришда достончиликнинг ўрнини аниқлаш масалалари қараб чиқилган.

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются тесная связь между узбекской художественной литературой и традициями узбекской музыкальной школы. Выявлено место дастанов в осуществлении поставленных задач.

SUMMARY

The article contains the information about close connection and relations between Uzbek literature and traditions of Uzbek musical school. There has been determined the place of dastans in the realization of tasks.

КРЕАТИВЛИКТИҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ТӨРӨПТЕН ҮЙРЕНИЛИҮИ

Г.Худайбергенова - таяныш докторант

Эжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Таянч сўзлар: креативлик, ижодий қобилият, оригиналлик, дивергент тафаккур, интеллект, тезлик, мослашувчанлик, ўз фаоллиги.

Ключевые слова: креативность, творческая способность, оригинальность, дивергентное мышление, интеллект, беглость, гибкость, самоактуализация.

Key words: creativity, creative ability, originality, divergent thinking, intellect, fluency, flexibility, self-actualization.

Биз ҳазирги жасап турган өзгериш дуньяда, илим ҳам техниканың тез пәт пенен раўажланыўы, дунья жүзлик базар қатнасықларының жедел кешиўи процесинде дәретиўшилиқ ойлаўға ийе, жүзеге келген ҳам келиўи мүмкин болған машқалалардың стандарт болимаған шешимлерин көре алатуғын шахсларды жетили-

стириў - баслы ўазыйпамыз. Креативлик инсанлардың түрлише турмыслық жағдайларында оларды жеңип шығыўға, оларды түсиниўге ҳам дурыс шешим қабыллаўына жәрдем береді.

Креативликтің инсан өмириндеги әҳмийетлиги сонда, ол бизиң өмиримизди және де бай, қызғынлы

хэм бахытлы кылыуына жәрдем береді, себеби өмири-миздеги барлык жақсы хэм шырайлы нәрселер инсан дөретиўшилигиниң нәтийжеси болып есапланады.

Хәр бир инсан белгили дәрежеде дөретиўшилиқ кәбилетине ийе болып, оны раўажландырыў тәлим хэм хызмет процесинде әмелге асырылып, соннан кейин ғана инсан өмиринде оның нәтийжелери көрине баслайды. Креативлик инсанға жаңа нәрселерди жаратыўда, сондай – ақ, белгисиз нәрселерге дус келгенде қорықтастан, олардың шешимин табыў ушын жаңа тәжирийбелердин пайда болыуына мүмкиншиликлер береді.

Шахстың дөретиўшилиқ кәбилети алдыңғы әсирлерден – ақ, философлар, психологлар хэм педагоглардың үйрениў объекти болып келмекте. Шет ел хэм жергиликли белгили педагоглар және психологларымыздан Дж.Гильфорд, Е.Торренс, Л.С.Выготский, Д.Б.Богоявленская, Б.М.Теплов, Я.Коменский, А.Макаренко, Д.Ушинскийлер хэм жергиликли алымларымыз М.Г.Давлетшин, Б.Қодиров, Э.Ғозиев, З.Т.Нишанова, Ж.Ғ.Йүлдошев, Н.Азизхўжаева, У.Толиповлардың кәбилетлер хэм дөретиўшилиқ кәбилетлер, оны раўажландырыў бойынша илимий изертлеўлер алып барғанын көриўимизге болады.

Дөретиўшилиқ машқаласы шет ел психологиясында жүдә терең үйренілген болып, бул тийкарынан, ойдаўдың креативлиги сыпатында түсиндириледі.

Креативлик (инглизше «сreate» - «дөретиў», «жаратыў» деген мәнислерди аңлатады. Бул түсиник 1922 – жылы Д.Симпсон тәрәпинен биринши мәрте киритилип, инсанның бир қыйлы пикирлеў кәбилетинен айрылыў кәбилети болып есапланады [2:156].

Дөретиўшилиқ – инсанның материаллық хэм руўхый жемислерин жаратыўға бағдарланған хызмет, онда инсан ойдаўы, қыялы, есте сақлаўы, дыққаты хэм ерки актив қатнасып, пүткил билими, тәжирийбеси, кәбилети көринеди.

Сондай – ақ, дөретиўшилиқ изертлеўшиниң белгили бир жағалық жаратыўы ушын объектке қаратылған жеке кәбилетинен келип шығатуын билимлер хэм эмоционал кеширмелерди көрсетиў процесин сыпатында характерленеди. Шахс дөретиўшилиқ хызметиниң тийкарын креативлик қурайды. Креативлик инсанның хақыйқатлықты билиў хэм өзлестириўге бағдарланған саналы, мақсетли хызмети болып, буның нәтийжесинде жаңа, қайталанбас, алдын болмаған материаллық хэм руўхый турмысты жаңалаўға қаратылған буйымлар хэм басқалар жаратылады.

Креативлик түсинигин алымлар хәр тәрәплеме үйренип, өз көзқарасларын келтирип өткен.

Америкалы алым Д.Векслер «Креативлик пикирлеўдин сондай түри болып, ол шахсқа бир машқала ямаса мәселе бойынша бир ўақыттың өзінде бир неше шешимлер пайда болыўын талап етеди хэм шаблонлы, зеригерли пикирлеўден парық кылып, нәрсе хэм хәдийселер әхмийетиндеги өзине тәнлик сыпатларын аңлаўға жәрдем береді» - деп түсиник береді [2:78].

Тейлордың көрсетиўинше, ХХ әсирдин 60 – жылларына келип, креативлик түсинигиниң 60 тан артық анықламасы ислеп шығылып болып, олар 6 типке ажыратылған.

1. Гештальтлық тәрип, яғны креативликти бар болған гештальтларды бузып, жақсырағын дүзиўши процесс сыпатында қарайды.

2. Инновациялық тәрип, яғный соңғы нәтийжениң жаңалығы бойынша креативликти баҳалаўға бағдарланған.

3. Эстетикалық ямаса экспрессивлик, дөретиўшиниң өзін - өзи көрсетиўге итибар қаратыўы.

4. Психоаналитикалық, ямаса динамикалық, креативликти «Мен», «Ол», «Идеал Мен» ортасындағы өз – ара мүнәсибette деп тәриплеўши.

5. Машқалалы, яғный креативликти мәселелерди шешіўдеги бир неше процесс деп түсиндириў, буған Гилфордтың «креативлик – дивергент ойдаў сыпатында» деген анықламасы да усы типке киреди.

6. Жоқарыда келтирилген типлердин биреўине де кирмейтуғын, соның менен бирге, бир қанша анық болмаған тәриплер [2:157].

Креативлик түсинигин ашып беріўде шет елли психологлар түрлише тәрәптерден қарап үйренген.

Биринши бағдарда креативликтиң нәтийжесине қарай, яғный дөретиўшилиқ нәтийжесиниң саны, сыпаты хэм өзгешелигине қарай үйрениледі. Бул бағдардың тәрәпдарлары Мак Ферсон, К.Тейлор, Д.Тейлор хэм т.б.

Екинши бағдар, креативликти процесс сыпатында үйренеди. Бул бағдар тийкарышылары А.Торренс, Д.Симпсон, Э.Фромм хэм т.б.

Үшинши бағдар, креативликти кәбилетлер сыпатында көрип шығады. Олар креативликти инсанның стереотип ойдаўдан айрықша кәбилети деп есаплайды. Бул бағдардың тәрәпдарлары К.Смит хэм т.б.

Төртинши бағдар, тәнха өзгешеликтерди изертлеўге бағдарланған. Бул бағдардың тәрәпдарлары Голдштейн, К.Роджерс, Н. Роджерс, А.Маслау хэм т.б. болып, дөретиўшилиқ процессти шахстың «өзин - өзи көрсетиў» менен байланыстырады.

Джой Гилфорд бириншилерден болып креативликти ойдаў арқалы үйрениў бойынша илимий изертлеўлер алып барған. Оның көрсетиўинше креатив пикирлеў ушын шаблонлы пикирлеў усылынан ўаз кешиў керек.

Гилфорд креативликти үйрениўде өзиниң үлкен үлесин қосты, ол креативликти характерлеўши 16 факторды анықлады. Олардың арасында төмендегилерди креативликтиң тийкаргы параметрлери сыпатында көрсетеди – тезлик (белгили бир ўақыт ишинде жүзеге келетуғын идеялар саны), үйлесимлик (бир пикирден басқасына өтиў кәбилети), оригиналлық (улыўма қабыл қылынғанлардан парық қылатуғын идеяларды ислеп шығыў кәбилети), сондай-ақ, қызығыўшандық (басқаларда қызығыўшылық оятпаған машқалаларға жоқары сезгирлик, әхмийетсизлик (стимуллардан реакциялардың логикалық ғәрезсизлиги).

1967-жылы Гилфорд усы факторларды креативликтиң когнитив тәрәпин сәўлелендириўши «дивергент ойдаў» түсинигине бирлестирди.

Гилфорд сыяклы Тейлор да креативликти бир фактор сыпатында емес, ал хәр бири белгили дәрежеде көринетуғын кәбилетлер жыйындысы сыпатында көреді.

Бул дәстүр Торренстин изертлеўлеринде және де раўажландырылады.

Пол Торренс креативликти «қыйыншылықлар, машқалалар, хабарлардағы кемшиликтерди сезиў, сол кемшиликтердеги гипотезалар структурасы, оларды тексеріў хэм баҳалаў, қайта қурыў хэм де тексеріў, сондай – ақ, нәтийжелерди улыўмаластырыў» сыпатында тәриптейди [1:169].

Креативлик моделинде Торренс төмендеги параметрлерди киритти: қолайлылық – тест тапсырмаларын орынлаў тезлиги, үйлесимликти – объекттиң бир кластан басқасына өтиў саны, оригиналлық – анықлық хэм берилген жуўаптың қайталаныўының минимал частотасы сыпатында тәриптейди. Анықлық интеллектуал тестлер менен салыстырыў арқалы баҳаланады. Бул қатнаста баҳалаў нәтийжениң сыпатында емес, ал дөретиўшилиқ нәтийжелелигин активлестиретуғын өзгешеликтер хэм процесслер болып есапланады. Торренс, хәттеки «интеллектуал шегара» теориясын усынады: IQ 120 баллдан пәс болса интеллект хэм креативлик бир факторды қурайды, егер IQ 120 дан жоқары болса креа-

тивлик пенен интеллект бир-бирине ғарезсиз факторларға айланады.

Дж.Гильфордке көре, креативлик дүзилisinde дивергент ойлау әхмийетли орын ийелейди.

Дивергент ойлау (латынша «қозғалыс», «шетлесіу») – бул белгили бир мәселеге инсанның бир қанша шешимлер табыу қәбилети.

Соның менен бирге, Гильфорд креативликтің 4 бағдарын көрсетип өтеди:

1. Оригиналлық (өзине тәнлик) – күтилмеген реакцияларға ассоциацияланыу қәбилети.

2. Семантикалық қәбилет – объекттің өзгешеліктерін анықлау хәм усы өзгешеліктердің жаңадан қолланылуын ізлеу қәбилети.

3. Образлы ийкемлесіушең қәбилет – жаңа белгілерді анықлау ушын форманы өзгертіу қәбилети.

4. Семанетик спонтан лабиллик – күтилмеген жағдайларда идеяларды іслеп шығару қәбилети [1:183].

Креативликтің өзіне тән тәрипи Д.Б.Богоявленская тәрепинен усыныс етилген, ол буны «интеллектуал активлилик сыпатында, белгили бир жағдай шегарасынан сыртқа шығу қәбилети сыпатында» көреді. Сондай – ақ, Дж.Гилфордтың пикирине қосылмаған тәризде, ол «пикирлердің хәр қыйлы бағдарға хәрекетлениуі оның кеңлігін хәрекет емес, бәлкім, керисінше, тереңлігі» деп есаплайды.

Д.Б.Богоявленскаяның пикирінше, «дөретиушилик ойлау – бул түрліше шараяттағы процесслерде раужланатуғын логикалық пикирлеу» [3:17].

Педагогикалық хәм психологиялық әдебиятларды

Әдебиятлар

1. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. 2-е изд. СПб.:Издательство «Питер», 1999. –С. 368.
2. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. –СПб.: «Питер», 2009. –С. 433.
3. Захаров О.Г. Определение понятия «креативность» в научной литературе. [Текст] // Аспекты и тенденции педагогической науки: материалы II Междунар. науч. конф. –Санкт- Петербург: 2017. СПб.: Свое издательство. –С.15-17.

Мақолада креативлик муаммоси ва унинг чет эл олимлари томонидан ўрганилиши, шахсда креативлик шаклланишига таъсир қилувчи омиллар талқин қилинган.

В статье описывается проблема креативности и её изучение зарубежными учёными, а также факторы, влияющие на формирование личностного творчества.

The author of the article describes the problem of creativity and its study by foreign scientists, as well as the factors affecting the formation of personal creativity.

«АТОМ ЭЛЕКТР СТАНЦИЯСЫ ӨЗБЕКСТАНДА» ТЕМАСЫН 11-КЛАССТА ОҚЫТУДЫҢ МЕТОДИКАСЫН ЖАРАТЫУ

А.Жумамуратов – аўыл-хожалық илимлериниң докторы, профессор

С.Худайбергенова – магистрант

Әжсинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

Ф.Калилаев - ассистент оқытушы

Ал-Хорезми атындағы Ташкент хабар технологиялары университети Нөкис филиалы

Таянч сўзлар: ўқитиш, дарс, таснифлаш, ядро реакцияси, реактор, деутериум, атом электр станцияси, сув, биологик тадбирлар.

Ключевые слова: обучение, урок, классификация, ядерная реакция, реактор, дейтерий, атомная электростанция. вода, биологические действия.

Key words: training, lesson, classification, nuclear reaction, reactor, deuterium, atomic electrical, power station, water, biological activities

Сабактың ўазыйпасы: Атом реакторының іслеу принципі хәм дүзилісі; Шынжырлы ядролық реакцияның айрықша қасийетлерін қарастыру, радиоактивлік нурланыудың биологиялық тәсірін үйреніу;

Таза теманы өтіуде материаллар.

1. Ядролық реактордың дүзилісі(жыллылық ажыратыушы элементлер, нейтронларды әстелетиушілер, нейтронларды жутыушылар, жыллылық тасыушылар, қорғаушы қабық).

2. Ядролық реактордың жұмысы шынжырлы реакцияны басқару жыллылықты қайтару хәм т.б.).

3. Реакторлардың классификациясы: мақсети бойынша(тәжірийбе өткеріуші, илимий жұмысларды алып барыушы, изотоплық, энергетикалық), жанылығы

үйреніу даўамында алымлардың илимий изертлеулерін анализлей отырып, онда креативлик шахстың дөретиушилигін тийкарын қураушы түсиник сыпатында үйренілгенлігін көріп өтиуге болады:

- креативлик – қарама – қарсылықлар, машқалалы жағдайларды жоқ етиу имканияты (Г.Альтшуллер, М.Зиновкина);

- креативлик – зийрекликке байланысly болмаған тәризде, шахстың барлық тараўлардағы активлиги, дөретиушилик қәбилети (Н.Дружинин);

- креативлик - өз баҳасына ийе оригинал идеялар жыйындысы (Кен Робинсон);

- креативлик – шахс тәрепинен әмелге асырылатуғын әмелий хәрекет болып, ол өзінде белгили жаңалықты сәулелендиру хәм белгили әмелий баҳаға ийе болыуы лазым (Гарднер);

- креативлик белгили тараў бойынша өзлестирилген пухта билимлер менен бирге жоқары дәрежеде әдеттегидей болмаған көнликпелерге де ийе болыу (Әмебайл);

- креативлик – индивидтың жаңа түсиник жаратыу хәм жаңа көнликпелер пайда етиу қәбилети, қасийети (Дж.Гильфорд).

Хәзирги күнде де креативлик машқаласы бойынша изертлеу жұмыслары хәр қыйлы тараўларда кең тәризде үйренілмекте. Әсиресе, креативликтің жәс өзгешеліктерине тән раужланыуы бойынша да көплеген изертлеулер алып барылған хәм елеге шекем даўам етпекте, себеби шахстан көп тәреплеме жетискенликти талап ететуғын бүгинги күнде креатив пикирлеу ең әхмийетли зәрүрлик болып қалмақта.

РЕЗЮМЕ

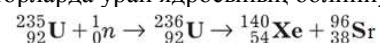
РЕЗЮМЕ

SUMMARY

түри бойынша (тәбийий уран, хәлсиз байытылған уран, плутоний хәм басқалар), жыллылық тасыушылардың түри бойынша (суу, газ, металл), әстелеткишлер түри бойынша (суу, углерод, бериллий, әстелеткишсиз), көбейтиуші реакторлар.

4. Ядролық реакторлардың қолланыу бағдары хәм ядролық энергия: Электр энергиясын алыу, изотопларды алыу, технологиялық қолланыу (жыллылықты іслеп шығару, сууды тазалау хәм т.б.).

5. Реакторларда уран адросының бөлинуі

Демек, Уран-235 ядросы менен нейтрон соқлығысканда уран-236 ядросы пайда болып кейін Хсенон-140 хәм Стронций-96 ядролары пайда болады